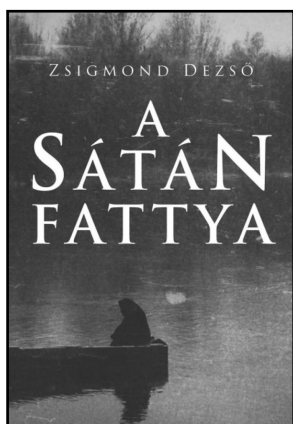

„Összeszorított foggal élni”

A *Sátán fattya* című regény megfilmesítéséről

Rozsályi Anna

1944 novemberében egy kárpátaljai kis faluból tizenhárom asszony indul útnak, s tizennegyediként csapódik hozzájuk Tóth Eszter, asztalos Tóth Mihály hajdon lánya. A

második világháború javában tombol, s a hegyek közé zárt közösség férfijait háromnapos munkára viszik el a hatóságok. „Csak egy kis munka” – így kezdődik a határon túli magyarság szenvedéstörténete, a málenkij robot. Ezt az időszakot dolgozza fel Nagy Zoltán Mihály *A sátán fattya* című regénye, melyből Zsigmond Dezső 2018-ban rendezett filmet.

A regény eredetisége a lírai szabadvers és a tudatfolyam-regény sajátos ábrázolásmódjában áll, mely Tóth Eszter, a megerőszkolt fiatal lány sorsán keresztül bomlik ki az olvasó előtt. Előzménynek tekinthető Németh László nőábrázolása, de a balladisztikus elbeszélésmód sajátos módon ábrázolja a háború alatti falusi kultúrát és az elszennvedett sérelmeket.

A regény főhőse Tóth Eszter, az ő passióján keresztül követhetjük nyomon a történelmi eseményeket, melyek gyötrő lelki bonyodalmakká alakulva teszik személyessé és közvetlenné az olvasmányélményt. A regényben hangsúlyos a falusi világ zárt társadalma, az ezen keresztül felsejlő hagyományos motívumrendszer, a népmesét idéző egyszerűség és a mély vallásosság. Tóth Eszter életét négy nagy tragédia árnyékolja be. Már a mű legelején megerőszkolják az orosz katonák, mikor a málenkij robotra hurcolt apjának, bátyjának és kedvesének, Székely Pistának visz élelmet. A kibomló, hosszú haj árulja el a lányt, ami már Mikszáth novellisztikájában is a szexualitás szimbóluma. A falusi kultúra igen szigorú helyet szabott meg a nőknek a zárt közösségekben, és a szexualitás, mint olyan, mindmáig tabunak számít egyes tájegységeken. A fiatal lányok mindig öszszefonva, vagy kontyban viselték hajukat, míg a férjes asszonyok fejkendő alá rejtették. A haj kibontása csak a hálószobában, a férj vagy a család jelenlétében volt elfogadott. Az erőszak után a lány első gondolata természetesen a halálvágy, de a téli hidegben botorkálva ezt lassan kiszorítja az állatoktól és a megfagyástól való félelem és a feltámadó életösztön. Beszédeselek a lírai tudatfolyamot megtörő, azzal egybeolvadó félkövérrel szedett címek, kiemelések, melyek valami komor végzettségűséget vetítenek előre. Érezzük, ez hősünk megpróbáltatásainak csupán a kezdete. *Az egyedül az éjszakában*

Rozsályi Anna (1996, Fehérgyarmat). Közgazdasági iskolában tanult. Jelenleg a Debreceni Egyetem magyar szakos hallgatója. Első verseit és cikkeit a Mind magazinban publikálta.

kiemelésű sorokban fellobbanó halál-vágy többször visszatér a regény folyamán. A megesett lány kifejezés is felbukkan még, ez már önmagában is érdekes, hiszen alapvetően a nőre hárítja a házasságon kívüli bűnösség minden terhét. A legkomolyabb öngyilkossági kísérlet akkor következik, mikor Eszter kénytelen elfogadni, hogy nem csupán lelki, hanem fizikai következményei is vannak meggyalázásának, mivel teherbe esett.

A tabunak számító szexualitást a falu elszigetelt világában az író érzékletesen ábrázolja a különféle gyermekelhajtó praktikákon és a bábaasszony érzéketlen figuráján keresztül. Az ehhez kapcsolódó hiedelmeket és félreértéseket jól példázza, hogy kezdetben a lány maga sem hajlandó tudomásul venni állapotát, annak ellenére, hogy kimarad a ciklusa, hiszen ahogy fogalmaz: „mindig úgy tudtam, beszéltek a barátnők, akkor fogan a gyermek, ha a nő is örömet leli az együttlétben”. A bába elől elrohanó kétségbeesett lány csak egy utolsó menekülési utat lát, a halált. A kútba ugrik, s csak kishúga kiabálása, és édesapja elszántsága menti meg. Ekkor hangzik el Eszter életútjának nagy keresztje, melyet ezek után kénytelen hordozni:

„az a legkönnyebb, eldobni az életet,
de hát
Isten ellen való véték,
ő adja, neki van csak joga elvenni, az
ember tűrjön, erre
rendeltetett”

A bölcs és sokat látott apafigura mondja ki, hogy az életet, még ha ter-

hes és szenvedéssel teli is, vállalni kell, ez a minden egyéni sérelem fölött álló morális törvény, mely már az istenhit felvillanó mélységét is mutatja, hiszen a keresztény vallásban az öngyilkosok pokolra jutnak és a pap sem temetheti el őket, mivel az élet feladása egyike a halálos bűnöknek. A regényben nagyon jól látszik a szoros kapcsolat a család többi tagjával, ugyanakkor megjelenik a meg nem értettség is, mikor megtudja az apa az igazságot, megveri Esztert. A kor elviselhetetlensége itt is kiütözik, a főszereplők érzik, nem tehetnek mást, csupán makacsul ragaszkodhatnak egy erkölcsös élethez egy sokkal nagyobb hatalom árnyékában. Indulataik emocionális-ösztönszerű cselekedetekben törnek ki, mint a szíjjalbnverés, vagy a sírás/zokogás motívuma, de ők is tudják, ezzel csupán egymást bántják, a helyzetet nem tudnak változtatni.

„valami idegen, förtelmes akarat tört ránk érzéketlenül,rontó szándékkal befolyásolja az életünket, s mi csak azt tehetjük, megverjük egymást, szóval, szíjjal, balga módon gyötörjük egymást, hogy aztán együtt kibőgjük magunkat”

A lány kapcsolata születendő gyermekével a legproblematikusabb a regényben. Hiába kéri Istent, a gyermek fiú lesz, s a fiatal lány semmiféle érzelmet nem táplál Istvánka iránt, ahogy ő fogalmaz „anya voltam, anyai örömmel nélkül”. Sokféle névvel illeti a gyermeket, ezekben gyűlölet és hideg távolságtartás érezhető. Az anya-fiú kapcsolat egyik szignifikáns jelenete, mikor

Eszter meg akarja ölni a „muszka fattyút”, az „idegenvérű porontyot”, a „gonosz ivadékát”. Nem tűrheti, hogy testvére gyilkosainak fattya tovább éljen, s elhatározásában csak az ingatja meg, hogy a gyermek éppen alszik.

Eszter a második nagy tragédia után jön rá, mennyire is hasztalanok valójában a könnyek, s nem adnak mást pillanatnyi megnyugvásnál. A kedvesétől érkező levélből értesül arról, hogy hazavárt bátyját szíven lőtte egy katona. Ekkor akar végezni saját gyermekével is. A család három tragédiájában közrejátszik a szereplők dacos makacssága, mely mindhármuk végzetét okozza. Eszter józan eszét elvesztve rohan neki a katonák sorfalának, mert látni akarja szeretteit, a báty, Ferenc látni akarja beteg barátját, mielőtt másik fogolytáborba viszik, a kisöcs Józsika ifjonti bizonyítási vággal nehezebb munkát vállal, mint amit elbírna.

Józsika halála az, mely talán legmélyebben megrendíti a családot, mivel alig 15 éves múlt. Az apa önváddal küszködik, hiszen ő egyezett bele, hogy menjen fát kitermelni helyette az oroszoknak. Az egyetlen ártatlan és tudatlan szereplő Eszter gyermeke mellett, a kishűg Ilonka, aki gyanútlan szeretettel fordul a család többi tagja felé, s őket imitálva/figyelve még csak tanulja az életet.

Eszter életének utolsó nagy tragédiája a kudarcba fulladó házasság kedvesével, Székely Pistával. A fiú hiába tér haza a fogságból, a falusi pletyka és a fiú anyjának makacs meg-nem-értése bezárja előtte az egyetlen boldog befejezés lehetőségét. A tiszta szerelem re-

ményteli felvillanása pillanatnyi, a fiatalok nem tudnak szembemenni a világ gonoszságával.

A népi szimbolika több hangsúlyos eleme is visszatér, tovább árnyalva a történet jelentésrétegeit. Az egyik ilyen a fekete szín, valamint az ehhez kapcsolódó ruha és rózsza motívuma. A fekete ruhát kezdetben a fiatalság elrejtése céljából ölti fel Eszter, később állandó kísérője lesz, az átélt szörnyűségek hatására a meggyötört lány tudja, nem ölthet újra „búfelejő tarka ruhát”, soha többé nem lehet már ugyanaz, aki volt. A fekete a gyász színe, míg a rózsza a nő, a szerelem és a rövid életű szépség motívuma.

Ehhez szorosan kapcsolódva ebben a nagyon is kézzelfogható, traumákkal teli világba hozza játékba a szerző a mágikus realizmus irányzatát. A falusi babonák és a nép hiedelmek békésen megférnek a mély vallásosság mellett, nem zárják ki egymást. A hideg téli estén a tűz mellett elbeszélte boszorkányos történetek színt csempésznek a hétköznapi fásultságába. A fellépő problémákat is gyakran tudós emberrel oldják meg, vagy a jóstól akarnak választ kapni kételyeikre. A városba ellátogatva Eszter jóslatot kap kisleánytól, és távol lévő kedveséről.

Ez okozza az elviselhetetlen sorsba való belerokkanását. A fiatal lány örületbeszédébe bibliai és mesei elemek keverednek. Ekkor érzi közel magához először kisleányát, miközben a ház falait körbenyaldossák az árvíz hullámai. Elborítja az örület tébolya, s eldöntetlen, hogy kisleányával együtt vízbe öli magát, vagy még felébred lázálmáiból. Érde-

mes még megemlíteni a kötetben megjelenő illusztrációkat, Csomós Zoltán alkotásait, melyek groteszk egyszerűségükkel sokat tesznek hozzá a hangulatvilághoz.

Zsigmond Dezső 2018-ban rendezett nagyjátékfilmje hitelesen adja vissza Nagy Zoltán Mihály regényét. A szatmári erdőháton és a nyíregyházi múzeumfaluban forgatott jelenetek és a kárpátaljai színészek megkapó erővel ábrázolják a határon túli magyarság szenvedéseit a világháború alatt és után. A regény zaklatott, rapszodikus tudatfolyamai erőteljes, drámai monológokká rövidülnek. Tarpai Viktória Tóth Eszter szerepében döbbenetes érzékenységgel ragadja meg a női lélek mélységeit, és a film elején még könnyed fiatal lányként rohanó alakja az erőszaktevés után éveket látszik öregedni, arcvonásait a közeli snittek és nagytotálók teszik még drámaibbá.

A rendező egy színtelen, fakó világba kalauzolja el a nézőt, ahol nem változnak az évszakok, öröknek látszik a tél. A belső tragédiák a tájba olvadva feldúlttá és tépetté teszik azt. A halott fák ágai görcsösen törnek az ég felé, mindhiába, ezen a vidéken nincs megváltás. Az erőszak-jelenet regénybeli naturalizmusa nem tud érvényesülni a profi kameramozgás ellenére sem, nem láthatunk a filmkockákon meztelen testrészeket. Az arcokat visszafogott brutalitással ábrázolja, a cselekmény elején felvillanó fiatal katonarcok állatias szörnyekké torzulnak.

A fekete szín majdnem végig uralja a filmet, csupán néha akad meg a szemünk egy-egy felvillanó kék vagy vörös

folton. A falusi élethez kapcsolódó hagyományos szimbólumok vörös árnyalatai idézik fel az egykori harmóniát és termékenységét. Ilyen az ablakokban virágzó muskátli, az edények, az ágytakaró, és a bor bíborszíne. Ugyanakkor a fakó világ gyakran nem megfelelő az események drámaiságának érzékeltetésére, rémálomszerű görcsei nem tudják kifejezni az emberi lélekben újra és újra fellobbanó reményt, és az ebben való folyamatos csalódást, amely lélektanilag mélyebbé teszi a regény lírai tudatfolyamát.

A zárt közösség szexualitása itt is tabunak számít, a kimondhatatlanság súlya nyomja a fiatal lány vállát. A kishűg alakja az, mely lehetőséget ad az erről való beszédre, de ez is nagyon közvetett formában történik. Ilonka, aki nagyobb lánytestvérét imitálja, még nincs tisztában a világ gonoszságával, tudatlan kérdéseivel/játékaival néha akaratlanul fájdalmat okoz családjának.

A regény jóságos vasutasát a révész alakja váltja fel a filmben, mely intertextuálisan sokkal telítettebb és többszöri felbukkanása nagyobb teret enged a cselekménynek. A folyón ide-oda közlekedő öregembert mindig csak a csónakjában, egy elidegenített határtérben láthatjuk. Itt nem létezik idő, a folyó átkelést biztosít két világ között, élet és halál határmezsgyéje, a változás, a hátrahagyás motívuma. A révészt meg kell fizetni, s valóban a halott Józsika szemére pénzermét tesznek, míg az erőszak után hazamenekülő Eszter régi, gondtalan életét, reményeit, álmait hagyja a túlparton. A szatmárcsekei csónakfejűs temető képei előrevetítik a tragikus lezárást.

Az apa nagymonológjában erőteljesen jelenik meg előttünk a málenkij robot alatt tapasztalt kegyetlen szenvedés. Az elbeszélés lassú, egyszerű, és kíméletlenül őszinte a gyászba öltözött, zokogó asszonyok gyűrűjében, fásultan maga elé meredve tárja fel Trill Zsolt a valóságot. A történelmi helyzet azonban nem jelenik meg annyira árnyaltan, mint a regény líraiságában.

Tóth Eszter állandó halálvágya végigkíséri a filmet, többször nyíltan jelenti ki a fiatal lány, hogy „meg akar halni”, „megváltás lenne a halál”, „miért nem halva született, haltunk volna meg mindketten”. A múlt boldogságát a vissza-visszatérő álmotívum ábrázolja, ahol a fiatal és gondtalan Tóth Eszter könnyű rohanását láthatjuk az ismerős tájon.

A főhősnő lassú lelki megbomlását festik alá a látomásos jelenetek. Közvetlenül az erőszak után saját magát látja halottan, menyasszonyi ruhába öltöztetve, melyet soha többé nem ölthet fel. A szülés fájdalmas görcsei közepette megismétlődik az erőszak-jelenet, de mind közül a lehangsúlyosabb a jó arcának elváltozása lesz. Tóth Eszter szó szerint önmagával néz szembe, túlvilági babonák és suttogások sötétiségében. A megbomló lelki egyensúly zaklatott képekben villan fel a nézők előtt. A megtörő jég, a fákon lógó vérvörös és rothadó almák, a torz arc a tükörben, a köd a belső vívódást a tájba vetítik. A kisfiával a folyóhoz rohanó lány sorsa talányos. Az utolsó jelenetben a sodródó, koporsó alakú csónakot láthatjuk, mely lassan elúszik a sűrű ködben, mintha egy másik világba tar-

tana. Senki nem mentheti meg az ártatlan lányt, hiszen a lélek megroppanásával/borzalmával szemben mindenki cselekvésképtelen.

Nagy Zoltán Mihály regénye és a belőle készült film tragikus hitelességgel festi le a kárpátaljai magyarságra szakadt történelmi csapásokat, a megkapó líraisággal és a személyes sorsokkal elmélyítve a lélekábrázolást.

Bohém fasizmus?

A The White World According to Daliborek című filmről

Beretvás Gábor

Meglehet, hogy a cseh a legviccesebb kelet-európai nemzet. Elvégre ta-

Beretvás Gábor A Debreceni Egyetemen szerzett diplomát mint filozófus-esztéta. Ezt követően a DE Humán Tudományok Doktori Iskolájában abszolvált. Kutatási területe elsősorban a közép-kelet-európai rendszerváltás dokumentumfilmfeldolgozása és a háború utáni magyar filmtörténet. 2014 és 2016 között az amszterdami UvA, a kolozsvári Sapientia és a kolozsvári BBTE ösztöndíjas kutatója. 2015 óta Gulyás Gyula filmrendező munkatársa. Jelenleg a Debreceni Egyetem Filozófia Intézete film szakirányának órádója.